

Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова

ЛЕДНЕЙ ОЛЕНА ФЕДОРІВНА

УДК 811.161.2'367.322

ОБ'ЄКТНІ СИНТАКСЕМИ
В СТРУКТУРІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Спеціальність 10.02.01 — українська мова

Ш141.4

NBONU

28/03/92

Автореферат

дисертації на здобуття науковою ступеня
кандидата філологічних наук

Одеса - 2003

Регр
110037

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Одеському національному університеті ім. І.І.Мечникова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, доцент
Бондар Олександр Іванович,
Одеський національний університет
ім. І.І. Мечникова,
завідувач кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Ожоган Василь Михайлович,
Кіровоградський державний педагогічний університет
ім. Володимира Винниченка,
декан філологічного факультету;

кандидат філологічних наук, доцент
Степаненко Микола Іванович,
Полтавський державний педагогічний університет
ім. В.Г.Короленка,
завідувач кафедри української мови.

Провідна установа: Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського, кафедра української мови, Міністерство освіти і науки України, м. Вінниця.

Захист відбудеться 17 квітня 2003 р. о 13.30 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.051.02 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук при Одеському національному університеті ім. І.І.Мечникова за адресою: 65058, м. Одеса, Французький бульвар, 24/26.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Одеського національного університету ім.І.І.Мечникова за адресою: 65026, м.Одеса, вул. Пресображенська, 24.

Автореферат розіслано "13" "березня" 2003р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Чернівченко С.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Речення є багатомірною одиницею. Сучасні лінгвісти (І.Р.Вихованець, К.Г.Городенська, В.М.Русанівський тощо) виділяють у структурі речення чотири яруси: власне-семантичний, семантико-синтаксичний, формально-синтаксичний та комунікативний. Перші три яруси речення стосуються сфери мови, а четвертий, комунікативний ярус, спрямований у сферу мовлення. Розмежування чотирьох ярусів речення дає змогу чітко розрізнити формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні функції синтаксичних одиниць, а також синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення між ними. Власне-семантичний ярус стосується логічного розгортання вираженої в реченні думки. Формою існування власне-семантичної структури речення є семантико-синтаксичний ярус. Семантико-синтаксичний ярус взаємопов'язаний із формально-синтаксичним, який є формою його реалізації. Формально-синтаксичні члени речення визначаються на основі синтаксичних зв'язків у межах речення, які стосуються внутрішньої структури мови, семантико-синтаксичні компоненти речення — синтаксеми — визначаються на основі семантико-синтаксичних відношень, які спрямовані назовні. Мінімальні синтаксичні одиниці і формального, і семантичного типів є компонентами основної синтаксичної одиниці та найбільшої одиниці мовної системи - речення. Тому дослідження сукупності цих одиниць, їх особливостей та виявлення закономірностей їх взаємодії становить цілий комплекс важливих питань теоретичної граматики.

До актуальних завдань синтаксичної теорії належить виділення елементарних одиниць і дослідження закономірностей їх ускладнення. Формально-синтаксична структура елементарного простого речення звичайно репрезентована двома взаємопов'язаними головними членами речення — підметом і присудком. Організуючу роль у формуванні семантико-синтаксичної структури елементарного простого речення відіграє предикат та його валентність. Семантико-синтаксична валентність предиката визначає кількість субстанціальних (іменникових) синтаксем (суб'єктної, об'єктної, адресатної, інструментальної та локативної), вказує на їх семантичні функції, відношення між ними та відношення субстанціальних синтаксем до відповідного класу предикатів. Особливе місце у системі субстанціальних синтаксем посідають суб'єктні синтаксеми як взаємопов'язані з предикатами організуючі компоненти речення. У вітчизняній лінгвістиці чимало вчених займалися окремими питаннями аналізу і класифікацій суб'єктних синтаксем, а нещодавно

О.Г.Межовим було зроблене комплексне дослідження суб'єктних синтаксем на всіх рівнях структури речення.

Звичайно суб'єктна синтаксема займає лівобічну позицію відносно предиката, а правобічна заповнюється об'єктною синтаксемою, яка і є об'єктом нашого дослідження. Окремими питаннями аналізу і класифікації об'єктних синтаксем (переважно визначенням їх морфологічних та семантичних варіантів) займалися такі вчені, як О.О.Потебня, О.О.Шахматов, О.М.Пешковський, Є.К.Тимченко, О.Синявський, В.В.Виноградов,

Л.А.Булаховський, І.К.Кучерейко, Є.М.Галкіна- Федорук, М.Ф.Кобилянська, М.М.Богдан, О.В.Бондарко тощо. З'ясуванню ролі граматичних форм слів у вираженні семантичних категорій об'єкта, зокрема вивченню природи відмінкових форм іменника присвячені праці таких лінгвістів сучасності, як М.Я.Плющ, О.К.Безпояско, А.П.Загнітка. Значний внесок у вивчення функціонування відмінків — морфологічних засобів вираження об'єктної синтаксеми — зробив І.Р.Вихованець, який опрацював ієрархічну класифікацію відмінкової системи, що ґрунтується на первинних семантико-і формально-синтаксичних функціях відмінків, а також подав класифікацію семантичних варіантів об'єктної та інших субстанціальних синтаксем. Особливої уваги він надав дослідженню знахідного відмінка як спеціалізованого в українській мові відмінка прямого об'єкта.

Не всі питання, пов'язані з системним вивченням об'єктних синтаксем, є всебічно розглянутими. У лінгвістичних дослідженнях наявні різні тлумачення статусу об'єктних синтаксем у системі семантичних компонентів речення, семантичних типів та рангів об'єктів, ролі непрямих відмінків та прийменниково-відмінкових форм як засобів вираження об'єктного значення тощо. Тому проблема семантико-синтаксичної категорії об'єктності та об'єктних синтаксем сьогодні не є остаточно вирішеною. Об'єктні синтаксеми в структурі елементарного простого речення в сучасній українській літературній мові погребують комплексного вивчення, яке охоплює всі рівні структури речення (власне-семантичний, семантико-синтаксичний, формально-синтаксичний та комунікативний).

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, гемами. Дисертаційне дослідження пов'язане з темою "Актуальні питання лексичної та граматичної систем української мови" (номер державної реєстрації 0101001415), яку опрацьовують на кафедрі української мови Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова, де виконано цю дисертацію. У ширшому плані ця праця ґрунтується на принципах категорійної граматики української мови, проблематику якої досліджують в Інституті української мови НАН України.

Об'єктом дослідження є просте речення (його власне-семантичний, семантико-синтаксичний та формально-синтаксичний рівні).

Предметом дослідження є об'єктні синтаксеми у простих елементарних та неелементарних реченнях, їх граматичний статус, семантичні, морфологічні та позиційні варіанти, — тобто розгляд мінімальних синтаксичних одиниць на власне семантичному, семантико-синтаксичному та формально-синтаксичному рівнях речення. Розгляд об'єктної синтаксеми на комунікативному рівні вимагає окремого ґрунтовного дослідження, тому не входить до переліку завдань цієї праці.

Мета дослідження полягає в системному вивченні об'єктних синтаксем у структурі простого речення на матеріалі сучасної української літературної мови.

Відповідно до поставленої мети накреслено такі завдання:

- 1) з'ясувати специфіку суб'єктно-об'єктних відношень у філософії, починаючи з античності і до наших днів;
- 2) прослідкувати за динамікою логіко-граматичних та синтаксичних досліджень категорій суб'єкта та об'єкта, виявити особливості зв'язку структури судження із структурою речення;
- 3) визначити на основі спільних та відмінних ознак статус об'єктних синтаксем у системі семантичних компонентів речення;
- 4) визначити ПОЗИЦІЙНІ варіанти об'єктних синтаксем;
- 5) здійснити семантичну класифікацію керуючих предикатів;
- 6) визначити і охарактеризувати семантичні варіанти об'єктних синтаксем залежно від семантичних типів керуючих ним» предикатів, розподілити об'єкти за рангами;
- 7) з'ясувати лексичне наповнення об'єктних синтаксем;
- 8) дослідити семантичні процеси ускладнення об'єктних синтаксем;
- 9) описати відмінкові та прийменниково-відмінкові засоби вираження семантичної категорії об'єкта, розмежувати їх за рангами, виявити центральні і периферійні морфологічні варіанти об'єктних синтаксем та частотність їх уживання на матеріалі текстів різних стилів сучасної української літературної мови;
- 10) розглянути транспозиційні відношення між об'єктними формами.

Методи дослідження. Мста дисертації і специфіка предмета дослідження зумовили використання методу моделювання при визначенні власне-семантичної, семантико-синтаксичної та формально-синтаксичної структур елементарного речення; описового, трансформаційного методів та методу функціонального аналізу при встановленні семантичних типів об'єктних синтаксем та при вивченні відмінкових та прийменниково-відмінкових засобів вираження семантичної категорії об'єкта.

Джерела фактичного матеріалу. Дослідження базується на реченнях, дібраних із художніх творів, наукових та публіцистичних текстів, офіційних документів (всього 3500 речень). Широке коло матеріалів різних стилів було вибрано з метою повнішого охоплення функціонування об'єкта дослідження, тобто об'єктної синтаксеми.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше виконано комплексний аналіз об'єктних синтаксем на власне-семантичному, семантико-синтаксичному та формально-синтаксичному рівнях структури речення:

- виділено основні семантичні різновиди об'єктних синтаксем та розподілено їх за рангами;
- виявлено семантичні процеси ускладнення об'єктних синтаксем;
- описано всю сукупність об'єктних відмінків і прийменниково-відмінкових форм української мови та розмежовано їх за рангами;
- виділено та досліджено центральні та периферійні морфологічні варіанти об'єктних синтаксем та частотність їх уживання.

Теоретичне значення дослідження. Опрацьовані в дисертації принципи аналізу об'єктних синтаксем, зокрема їх семантичних, морфологічних та позиційних варіантів, сприяють поглибленому вивченню морфологічних (відмінки іменників/займенників) і синтаксичних (словосполучення, головні і другорядні члени речення) одиниць та категорій і можуть застосовуватися при опрацюванні ряду питань функціональної та категорійної граматики української мови (ФСП суб'єктності-об'єктності, категорії об'єкта, суб'єкта, аспектуальності, модальності, становості).

Практичне значення дослідження. Одержані результати можуть бути використані при написанні вузівських підручників та навчальних посібників із граматики сучасної української мови, при читанні спецкурсів, проведенні спецсемініарів та факультативних занять із функціональної морфології і функціонального синтаксису у вузі, при укладанні граматичних словників.

Апробація дисертації. Результати дослідження було викладено на 55-й науковій конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова (2000), X Міжнародній науковій конференції з актуальних проблем семантичних досліджень (Харків, 2001), Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 100-річчю А.А.Москаленка (Одеса, 2001), 57-й науковій конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова (2002). З геми дисертації опубліковано п'ять статей, з них п'ять у фахових виданнях.

Структура і зміст дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку наукової літератури (198 найменувань) та списку джерел фактичного матеріалу (82 найменування). Загальний обсяг дисертації -213с. (обсяг основної частини — 191 с.)

основний зміст роботи

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, методи, мету і завдання дослідження, наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів.

У першому розділі, “Статус об'єктних синтаксем у структурі речення”, розглянуто процес еволюціонування теорії пізнання, логіки та мовознавчої науки щодо поглядів на категорії суб'єкта та об'єкта, вказано на сукупність диференційних семантико-синтаксичних ознак об'єктних синтаксем з метою визначення їх місця серед семантичних компонентів речення, обґрунтовано семантичну диференціацію об'єктів залежно від характеру предиката і їх лексичного наповнення.

Основними здобутками теорії пізнання у вирішенні питання суб'єктно-об'єктних відношень є:

- 1) протиставлення суб'єкта об'єкту у філософії античності, зокрема — протиставлення логічного суб'єкта предикату судження Аристотелем; 2) розуміння під суб'єктом істоти, яка пізнає, а під об'єктом — предмета її пізнання, починаючи з філософських ідей Каїна; 3) пізнання світу через самопізнання у філософії Г.Сковороди;

4) усвідомлення активності суб'єкта, що пізнає, у філософії Канта; 5) діалектичний взаємозв'язок суб'єкта і об'єкта, можливість їхнього переходу у концепції Гегеля; 6) знання як форма здійснення пізнавальної діяльності у діалектичному матеріалізмі; 7) органічне поєднання теоретико - філософського пошуку з активною суспільною діяльністю в українській філософії XX ст.; 8) усвідомлення того, що справжнім суб'єктом пізнання є не індивід, а гносеологічний суб'єкт, який зв'язує воедино всіх індивідуальних суб'єктів і який лежить в основі їхньої діяльності.

Суб'єктно-предикатна структура судження є універсальною для всіх мов світу і має різні формальні засоби мовного вираження. Думка про об'єкт входить до сфери логічних зв'язків предиката. Отже, засоби вираження об'єкта — це частина мовного вираження предиката. Суб'єкт судження може бути словесно не виражений в реченні (наприклад, в односкладному), але цей суб'єкт може бути зрозумілий із ситуації, з контексту. Речення в цілому виражає зміст судження. Судження як пропозиційна функція виражається на синтаксичному рівні в членах речення, а його суб'єктно-предикатна структура — у логіко-граматичному (актуальному) членуванні речення. Тобто в теорії пізнання (зокрема, в логіці) й лінгвістиці поняття суб'єкт, об'єкт — це елементи знання людини, що пізнає, про предмети та явища дійсності.

Мовознавство пов'язане своїм предметом з логікою, але ці науки мають різні завдання: логіка вивчає закони і форми мислення, а мовознавство досліджує типи оформлення думки. Універсальна для всіх мов світу суб'єктно-предикатна структура судження, що об'єднує в собі різні логічні варіанти пропозиційної функції, яка лежить в її основі, має різні формальні способи мовного вираження. Речення в цілому виражає зміст судження. Тривалий час (протягом двох століть) у граматиці панували засади логіки: отождолення судження і речення. Перенесення принципів аналізу структури судження на синтаксичне членування речення зумовило відрив думки від слова, припущення наявності думок без слів, отождолення слова і поняття. Через змішування логічних і граматичних категорій не можна було адекватно вивчати синтаксичну будову мови, бо всі типи речень були уніфіковані до однієї логічної структури 'підмет - присудок'. Таким чином нівелювалися національно-мовна специфіка речення, його життєві експресивні суб'єктивно-мовленнєві фарби й граматична своєрідність.

Після робіт О.О. Потебні та О.О. Шахматова, які виступили проти логічного підходу до аналізу речення, запропонувавши новин, *логіко-граматичний підхід*, опрацювавши свої оригінальні теорії речення, закони змін форм речень у російській мові і визначивши різноманітність типів простих речень, стало ясно, що пряме перенесення на речення основних конструктивних ознак судження не має рації.

Принцип підходу до аналізу логічних і граматичних категорій спрямований у сферу вираження і розкриття понять мовними формами. Мовознавці 2-ї половини XX століття (С.Д. Кацнельсон, В.З. Панфілов, І.І. Мещанінов тощо) дійшли висновку, що судження як пропозиційна функція виражається на синтаксичному рівні в членах речення, а його суб'єктно-предикатна структура — у логіко-граматичному (актуальному) членуванні речення.

Здобутком сучасної синтаксичної теорії є *функціональний* підхід до аналізу речення як основної синтаксичної одиниці і найбільшої одиниці мовної системи. Синтез функціонального підходу — ‘від форми до значення’ і ‘від значення до форми’ — дозволяє уникнути ізольованого розгляду мовних явищ, які є недоліком окремо взятих формальної та семантичної граматики.

Питання функціонування категорії об'єкта завжди було актуальним у лінгвістиці. Починаючи від граматики Пор-Рояля і донині мовознавці не втрачають інтересу до цієї проблеми, розглядаючи різні її аспекти. Виникнення і розвиток у XX ст. функціональної граматики дали змогу по-новому поглянути на роль об'єкта у структурі речення, вивчаючи її у власне-семантичному, семантико-синтаксичному, формально-синтаксичному та комунікативному аспектах аналізу структури речення. Однак тільки комплексне дослідження об'єктної синтаксеми на всіх рівнях структури речення дасть повну картину її функціонування в системі мови.

Синтаксеми (мінімальні синтаксичні одиниці семантичного типу, які виділяються на основі семантико-синтаксичних відношень) характеризуються зовнішньою орієнтацією, яка пристосована для відображення відношень між предметами і явищами позамовного світу. Синтаксема виступає у своїх функціональних межах інваріантом, а на нижчому рівні абстракції реалізується у таких варіантах: 1) семантичних; 2) морфологічних; 3) позиційних. Варіанти синтаксем мають неоднаковий статус у синтаксичній структурі сучасної української мови. Один варіант закріплюється як головний, місце ж інших варіантів визначається стосовно основного.

Організуючу роль у формуванні семантико-синтаксичної структури простого речення відіграє предикат та його валентність. Семантико-синтаксична валентність предиката визначає кількість субстанціальних синтаксем (суб'єктної, об'єктної, адресатко?, інструментальної та локативної), вказує: на їх семантичні функції, відношення між ними та відношення субстанціальних синтаксем до відповідного класу предикатів. Звичайно лівобічну позицію відносно предиката займає суб'єктна синтаксема, а правобічну заповнює об'єктна синтаксема. Об'єктні синтаксеми у семантично елементарному реченні передають значення реальної предметності (під об'єктною синтаксемою розуміємо предмет, на який спрямовано дію, процес або стан) і залежать від предиката, функціонуючи як необхідні компоненти речення. В простих неелементарних реченнях маємо ускладнення об'єктної синтаксеми суб'єктним значенням внаслідок переміщення об'єктної синтаксеми в суб'єктну позицію.

3-поміж інших субстанціальних синтаксем об'єктну синтаксеми вирізняють: 1) об'єктна семантико-синтаксична функція в реченні; 2) правобічна валентна припредикатна позиція; 3) сполучуваність майже з усіма семантичними типами предикатів, а саме: з предикатами дії, стану, процесу, локативними предикатами дії та предикатами якісної ознаки-відношення;

4) сполучуваність майже з усіма валентними класами предикатів (за винятком одновалентних); 5) пасивність; 6) широка семантична диференціація (назви конкретних, не існуючих поза людською діяльністю об'єктів і понятійних ситуацій реального світу, на позначення яких виступають усі лексико-граматичні розряди іменників та займенників); 7) наявність основного (знахідний відмінок) і периферійних (називний, родовий, давальний, орудний, місцевий, приєднаниково-відмінкові форми) морфологічних варіантів; 8) типова формально-синтаксична позиція додатка (передусім - прямого); 9) комунікативна позиція реми. Перераховані диференційні ознаки свідчать про те, що об'єктна синтаксема є необхідним компонентом структури простого речення, що підтверджує необхідність ґрунтовного системного дослідження цієї мінімальної синтаксичної

Предикат як центральна синтаксема елементарного простого речення визначає семантичні різновиди об'єктних синтаксем, а також впливає на їхні морфологічні варіації та формально-синтаксичні позиції в реченні. У дисертації виділено п'ять семантичних типів предикатів: 1) предикати дії; 2) предикати стану; 3) локативні предикати дії; 4) предикати процесу; 5) предиката якісної ознаки-відношення. Семантичні класи предикатів визначають такі семантичні варіанти суб'єктних синтаксем: 1) об'єкт дії: *Годуйте коней* (Л.Костенко); 2) об'єкт стану: *Любив дід гарну бесіду і добре слово*, (О.Довженко); 3) об'єкт локативного предиката дії: *Твердохліб одсунув папір до Нечитайлюка* (П.Загребельний); 4) об'єкт процесу: *За що ж ви гніваєтесь на мене?* (М.Кропивницький); 5) об'єкт якісної ознаки-відношення: *Хіба краща є за тебе?* (Т.Шевченко). Ранжування всіх семантичних варіантів об'єктних синтаксем здійснюється з урахуванням таких диференційних семантико-синтаксичних ознак: 1) пасивність об'єктів; 2) динамічність/ статичність, валентність та перехідність/ неперехідність предикатів, семантика яких визначає типи об'єктів; 3) діапазон лексичного наповнення об'єктної позиції; 4) продуктивність функціонування і частотність вживання того чи іншого варіанта об'єктної синтаксеми. Об'єкт дії виступає об'єктом першого рангу, об'єкт стану — об'єктом другого рангу, об'єкт локативного предиката дії — об'єктом третього рангу, об'єкт процесу — об'єктом четвертого рангу, об'єкт якісної ознаки-відношення — об'єктом п'ятого рангу.

У другому розділі, «Семантичні варіанти об'єктних синтаксем», охарактеризовано семантичні варіанти об'єктів залежно від семантичних типів предикатів; з'ясовано лексичне наповнення об'єктної позиції; досліджено семантичні процеси ускладнення об'єктних синтаксем.

Основним семантичним варіантом об'єктної синтаксеми виступає синтаксема у (функції об'єкта дії). Нею керують перехідні дієслова, що означають дію, спрямовану безпосередньо на якийсь предмет. Об'єктна синтаксема продуктивно функціонує в усіх стилях української мови. Лексичний діапазон як керуючих предикатів, так і залежних об'єктів (іменників та займенників) є дуже широким. У центрі функціонування перебуває об'єкт дії при перехідних дієсловах, пов'язаних з об'єктом зв'язком сильного керування.

Периферійним є функціонування об'єктної синтаксеми в пасивних конструкціях, а зоною далекої периферії — її функціонування при неперехідних дієсловах та в конструкціях з прийменниками. Простеживши за семантикою керуючих предикатів, можна виділити:

- при перехідних дієсловах:

1) об'єкт дії: при дієсловах конкретної фізичної дії (*їсти, пити, пасти, фарбувати*). *Із'ять неосвячений хліб* (Ю.Мушкетик); при дієсловах творення та окремих видів діяльності (*п्राсти, копати, будувати*): *А вбогому в яру треба криницю копати* (Т.Шевченко); при дієсловах, що вказують на більший чи менший ступінь інтенсивності дії (змазувати, гризти, підсипати, рвонути): *Рвонує комір* (Ю. Мушкетик); при дієсловах, що називають певну фазу дії, скерованої на об'єкт (*починати, продовжувати, зупинити, заспівати, догравати*): *Пап Бжеський зупинив коня* (З.Тулуб); при дієсловах із значенням результату дії (безособово-предикативні форми на -но, -ото): *В результаті було підписано платіжний документ на суму 319 тис. 600 грн.* (Голос України); при дієсловах творення та окремих видів діяльності, опосередкованих мисленнєвою діяльністю (*очолювати, виховувати, формувати*): *Шосту українську експедицію очолює представник Антарктичного центру геофізик Анатолій Лоза* (Освіта України); при дієсловах, що виражають дію у певному напрямку (*підняти, опустити, зачинити, відкрити*): *Нестор відчинив вікно* (Р.Іваничук); при дієсловах виявляти, виражати, об'єкт яких характеризує певну властивість суб'єкта дії: *Багато речовин виявляють властивості* електролітів у розплавленому стані (А.Бутенко); при дієсловах *просити, шукати, знайти, зустрічати, проводити*: *Україна шукає ділові контакти на Сході* (Урядовий кур'єр).

У конструкціях-трансформах та в простих неелементарних реченнях об'єктна синтаксема може бути ускладнена субстанціальними значеннями. Ускладнення об'єктних синтаксем субстанціальними значеннями може відбуватися: а) у пасивних конструкціях-трансформах з ускладненою субстанціальною синтаксемою — об'єктом дії - суб'єктом стану, яка утворюється внаслідок переміщення об'єктної синтаксеми в суб'єктну позицію; *Культурна спадщина охороняється законом* ← *Закон охороняє культурну спадщину* (Конституція України); б) у простих ускладнених реченнях внаслідок об'єднання суб'єктних та об'єктних синтаксем у формі знахідного відмінка в ускладнену субстанціальну синтаксему об'єкта дії - суб'єкта стану, яка перебуває у подвійних синтаксичних зв'язках з іншими членами речення й утворюється в результаті злиття в одну конструкцію двох (рідше — трьох) вихідних речень. Поєднуючись із дієслівним предикатом дії, знахідний відмінок указує¹ на об'єкт дії, а щодо прикметникового чи дієприкметникового предиката стану — на суб'єкт стану: *Другої днини знайшли пастухи ледь живого Івана Пастухи знайшли Івана + Іван був ледь живий + Був другий день* (М.Коцюбинський). В. поодиноких випадках в простих неелементарних реченнях, де засобом вираження

об'єктної синтаксеми виступає інфінітив у позиції додатка, функціонує ускладнена субстанціальна синтаксема об'єкта дії — потенційного суб'єкта дії: *Навч^{іть} своїх співгромадян відчув^{ати} себе людьми* ← *Навч^{іть} своїх співгромадян + Вони відчув^{ають} себе людьми* (Товариш).

2) Об'єкт розумової діяльності: *Сформулюйте з погляду атомно-молекулярної теорії ці поняття* (А.Бутенко);

3) об'єкт мовленнєвої діяльності: *Запитайте нас* (О.Олесь);

4) об'єкт повідомлення, спрямування інформації до адресата: *Я тобі відкрию секрет* (П. Загребельшій);

- при неперехідних дієсловах:

1) об'єкт, якому надається рух (об'єкт моторності): *Майор ринів зубами* (І.Багряний);

2) об'єкт допомоги, подяки: *Юценко подякував прем'єр-міністру* (Україна і світ сьогодні).

Ядро синтаксеми об'єкта дії складають об'єкт творення та різних видів діяльності (36,78%) та об'єкт конкретної (фізичної дії (38,58%). На близькій периферії за статистикою знаходяться об'єкт розумової діяльності (10,69%) та об'єкт мовленнєвої діяльності (5,48%), а далеку периферію становить об'єкт, якому надається рух (2,62%), об'єкт володіння/керівництва (1,52%). І найпериферійнішими є об'єкт повідомлення, спрямування інформації до адресата (1,29%) та об'єкт допомоги, подяки (1,01%).

Об'єктом другого рангу і другим семантичним варіантом об'єктної синтаксеми є синтаксема у функції об'єкта стану. Об'єктна синтаксема у функції об'єкта стану є характерною ознакою художнього та публіцистичного стилю, рідше — наукового и майже зовсім не використовується в документах офіційно-ділового стилю. Як об'єкт стану функціонують іменники та займенники найрізноманітнішого лексичного значення. Відповідно до семантики керуючих предикатів стану можна виділити:

1) об'єкт чуттєвого сприймання при перехідних дієсловах (*бачити, чути, відчувати*), що сполучаються із знахідним та родовим відмінками та при неперехідних, що сполучаються із знахідним прийменниковим: *Однак пострілу не чути* (О.Довженко), *Прищеса скоса дивиться на похилену голову старого* (В.Винниченко);

2) об'єкт інтелектуального стану при перехідних дієсловах із знахідним безприйменниковим та при неперехідних із знахідним прийменниковим (*знати, пам'ятати, уявляти*) га з місцевим (*знатися, розумітися, зосередитися*) відмінками: *Поетесу пам'ятають в Естонії* (Шлях перемоги), *Обидві навіть забули про обід* (П.Мирний), *Дуже добре на ньому знаються китайці* (І.Багряний);

3) об'єкт емоційно-оцінного ставлення при перехідних дієсловах *любити, кохати, ненавидіти*: *Я так тебе люблю!* (В.Сосюра);

4) об'єкт позитивного-негативного відношення внутрішнього стану і почуття при перехідних дієсловах із знахідним (*шанувати, хвалити, зневажати*), а також при неперехідних дієсловах із знахідним, родовим та орудним приєдниками, а також із місцевим відмінком (*хотіти, вірити, відрікатися, милуватися, ігнорувати*). *Отож ви її трохи й дурив* (В.Шевчук), *Все жадає бою!* (А.Малишко), *Вір у своє щастя!* (І.Багряний), *Ним ігнорували* (Українська мова та література), *На цьому Федір Іванович трохи заспокоївся* (А.Головко);

5) об'єкт володіння/неволодіння при перехідних дієсловах (*мати, давати, кушувати*) із знахідним та родовим відмінками, а також гіри неперехідних дієсловах (*володіти, оперувати, розпоряджатися*) із орудним відмінком: *Один хазяїн мав леваду* (Л.Гяйбов), *Одночасно ми володіємо свободою* (Вісник ЖІТІ).

6) об'єкт сприяння/несприяння при неперехідних дієсловах (*заздрити, симпатизувати, вірити*) та предикативних прикметниках (*потрібен, корисний*) із давальним відмінком: *І як-таки повірити такому волоцюзі?!* (П. Мирний), *У холодну пору цим людям корисні теплі ванни, масляні масажі* (Фазенда);

7) об'єкт психічного стану. Фізіологічних процесів, а також рангової реакції як їх вияву при неперехідних дієсловах (*горіти, блиснути, скеміти*), що сполучаються з орудним відмінком: *Але серце скеміло глибоким напосідливим болем* £3.Тулуб). Вживаючись у переносному значенні, подібні сполучення слів є фразеологічними і виступають у реченні в ролі простого дієслівного присудка, тому іменники в орудному відмінку вже не є окремими об'єктами;

8) об'єкт екзистенційності при дієсловах *бути, жити, стояти*, які внаслідок префіксації стали перехідними і сполучаються з іменниками у знахідному відмінку із семантикою псевдодатування: *Відстояв утрено* (Ю.Мушкетик).

За частотою вживання найпоширенішим, основним варіантом синтаксису у функції об'єкта стану є об'єкт володіння/неволодіння. Його використання в мові складає 33,72%. Напівпериферійну зону за статистикою посідають об'єкт позитивного-негативного відношення, внутрішнього стану і почуття (19,46%), об'єкт чуттєвого сприйняття (18,22%) та об'єкт інтелектуального стану (14,17%). На близькій периферії перебувають об'єкт сприяння/несприяння (5,96%) та об'єкт емоційно-оцінного ставлення (5,73%). В зоні далекої периферії функціонує об'єкт стану, фізіологічних процесів, а також рангової реакції як їх вияву (1,68%) та об'єкт екзистенційності (1,03%).

Об'єктом третього рангу і третім семантичним варіантом об'єктної синтаксису є синтаксема у функції об'єкта локативного предиката дії. Вона функціонує в двох основних семантичних варіантах: як об'єкт переміщення в просторі та як об'єкт руху. Статистичні дані свідчать, що основним варіантом об'єктної синтаксису у функції локативного предиката дії є об'єкт переміщення в просторі при дієсловах переміщення в просторі (*нести, везти, знати*): *І осетра розкішного привіз мені бурмістр Гудимо з Чорторії* (І.Кочерга). Його використання становить 85,78%. Об'єкт руху периферійнішим варіантом об'єктом синтаксису, він функціонує при префіксованих дієсловах руху (*проїхати, перейти, обминуті*). *Проїхали Лубин* (А.Головко).

П

Його вживання становить 14,21%. На позначенні об'єкта локативного предиката дії при дієсловах переміщення в просторі вживаються іменники-конкретні назви, абстрактні, збірні назви, назви осіб, істот, речовинні назви, а також особові та особово-вказівні займенники. Дієслова руху керують переважно іменниками з предметно-просторовим значенням (власні та загальні назви) та особово-вказівними займенниками. Об'єктна синтаксема у функції локативного предиката дії вживається переважно в художньому стилі, рідше — в публіцистичному, а в науковому та офіційно-діловому стилях — рідко і переважно в переносному значенні.

Об'єктом четвертого рангу є синтаксема у функції об'єкта процесу, яка вживається переважно у художньому, рідко — в публіцистичному стилі. Об'єктом процесу керують нечисленні двовалентні предикати процесу типу *сердитися, гнівитися, ображатися*. *Не міг сердитися на нього* (О.Кобилянська). У функції об'єкта процесу вживаються іменники-назви осіб та особові займенники.

Об'єктом п'ятого рангу і п'ятим семантичним варіантом об'єктної синтаксеми є синтаксема у функції об'єкта якісної ознаки-відношення, яка сполучається з двовалентними предикатами якості-відношення, вираженими формами вищого ступеня порівняння предикативних прикметників із значенням якості у позиції присудка (*кращий, старіший, сильніший*). *Старіший за Савочку* (П.Загребельний). Об'єктна синтаксема якісної ознаки-відношення функціонує в художньому стилі. На її позначення вживаються іменники-назви осіб та особові займенники.

У третьому розділі, “Морфологічні варіанти об'єктних синтаксем”, описано відмінкові та приєменниково-відмінкові засоби вираження семантичної категорії об'єктності; досліджено транспозиційні відношення між об'єктними формами, розглянуто предикати, з якими валентно-пов'язані відмінки та приєменниково-відмінкові форми із об'єктним значенням; з'ясовано лексичне наповнення об'єктних відмінків; здійснено розподіл за рангами морфологічних варіантів об'єктних синтаксем.

Семантична категорія об'єктності в сучасній українській мові має спеціалізовані морфологічні засоби вираження. Морфологічні варіанти об'єктних синтаксем нерідко корелюють з їх семантичними варіантами, а отже, із семантичними типами предикатів. У граматичній системі мови закріпилися ієрархічні відношення між об'єктними формами. Центральне місце і перший ранг серед морфологічних засобів вираження об'єктної синтаксеми посідає знахідний відмінок. Частотність його вживання дорівнює 68,2%, Первинна функція об'єкта у знахідного відмінка корелює з типовими семантико- і формально-синтаксичними ознаками: субстанціальністю, валентним зв'язком з предикатом, пасивністю, фінальною спрямованістю, формально-синтаксичною ознакою центральності. Він є спеціалізованим виразником прямого об'єкта у відмінковій системі української мови,

оскільки функціонує на позначення об'єктних синтаксес усіх п'яти рангів: об'єкта дії, об'єкта стану, об'єкта локативною предиката дії, об'єкта процесу та об'єкта якісної ознаки-відношення: *Доведемо наведені вище закони* (І.Г.Богацька), *Придбав Максим собі сина на всю Україну* (Т.Шевченко), *Я військо за собою поведу* (О.Олесь), *У Білому домі на мене неймовірно ображались* (Товариш), *Нур'яні все ж кращий за інших* (З.Тулуб). Крім цього, синкретичний знахідний є виразником ускладнених синтаксес об'єкта дії - потенційного суб'єкта дії та об'єкта дії - суб'єкта стану: *"Пус" попросила протлумачити це питання виконавчого директора Ресурсного центру незалежного життя у Львові Ярослава Рибальського* <- *"Пус" попросила + Виконавчий директор Ресурсного центру незалежного життя у Львові Ярослав Рибальський протлумачить питання* (Повір у себе), *Потім мене перенесли* *вже зовсім сонного на ніч* <— *Потім мене переносили на ніч + Я був зовсім сонний* (О.Довженко), Дієслова, що керують знахідним об'єкта, становлять широку, але не всеохоплюючу з семантико-граматичного боку групу, а залежні іменники обмежень у лексичному діапазоні не мають.

Другий ранг за частотністю вживання належить родовому відмінку (13,25%). для якого функція об'єкта є вторинною. Сутність родового визначає його присубстантивне вживання, первинною його функцією є суб'єктно-атрибутивна. В об'єктній парадигмі відмінків родовий репрезентований насамперед як партитивний відмінок, який, на відміну від знахідного прямого об'єкта, вказує на неозначений щодо повноти охоплення дією об'єкт (родовий квантитативної партитивності) або на повне охоплення об'єкта дією, але з обмеженням в часі її перебігу (родовий темпоральної партитивності). Родовий власне об'єкта як лексико-комбінаторний варіант знахідного вживається при дієсловах, які вимагають для повноти своєї реалізації тільки родового відмінка іменників з абстрактним, рідше — з конкретним значенням: *Всі вони хотіли добра Україні* (Україна молода), *Грицько зирнувся дівчини такої* (Л.Костенко). Родовий об'єкта підпорядковується домінуючому знахідному, взаємодіючи з ним в: 1) зоні семантичного розмежування за ознакою партитивність/ непартитивність; 2) зоні факультативного використання обох відмінків; 3) зоні переходу форми родового відмінка у знахідний; 4) зоні заперечних об'єктних конструкцій. За ознакою партитивність/непартитивність та в заперечних конструкціях функціонування знахідного та родового об'єктних розвивається по лінії семантичної диференціації відмінків: знахідний відмінок звичайно вказує на конкретність, чітку окресленість об'єкта а, а родовий — на невизначеність його: *Та взьми крейду...* (І.Багрянний), *Варенухи пон'єм* (Р.Іваничук), *А людей не чіпали* (І.Багрянний), *Хіба не знаєш юродства запорозького?* (П.Куліш); при дієсловах *шукати, знаходити, нести, везти, чекати, ждати* тощо знахідний та родовий вживаються факультативно, втрачаючи семантичну диференціацію: *А ви тепер шукаєте їй кару?* (ЗІ.Костенко); *Спробували шукати допомоги у грибів* (Повір у себе); перехід форми родового відмінка з флексією - а іменників чоловічого роду однини, що не є назвами істот і не мають значення частковості, подільності, у знахідний свідчить про злиття двох форм у знахідному відмінку: *Наш ворог настрочив на нас листа* (Ю.Яновський).

Третє місце за частотністю вживання посідає називний відмінок (6,53%), транспонований із придієслівного сильнокерованого знахідного прямого об'єкта, який (функціонує в ролі ускладненої синтаксеми об'єкта дії - суб'єкта стану в позиції підмета: *Зразки документів про освіту затверджуються Кабінетом Міністрів України [Законодавство України про загальну середню освіту:22]— Кабінет Міністрів України затверджує зразки документів про освіту.* Функція об'єкта дії-суб'єкта стану є вторинною для називного відмінка. Внаслідок перетворення активної конструкції в пасивну називний відмінок виконує роль синтаксико- та позиційно-комбінаторного еквівалента знахідного. Займаючи центральні семантико-і формально-синтаксичні позиції, називний і знахідний тісно поєднані трансформаційними відношеннями при структуруванні центральних позицій речення. Однак, незважаючи на спільну ознаку центральності, називний і знахідний відмінки розрізняються за рангом. Називний відмінок функціонує в реченні як підмет, а знахідний займає центральну залежну синтаксичну позицію при дієслівному присудкові. Називний відмінок як. репрезентант об'єктної синтаксеми в художньому стилі майже не вживається, зате є характерною ознакою публіцистичного, наукового і особливо офіційно-ділового стилю. Інші відмінки стильових обмежень не мають.

Орудний об'єкта є відмінком четвертого рангу (3,8%). Внаслідок переміщення орудного інструментального з властивої йому периферійної позиції у більш центральну, орудний реалізує морфологічну валентність дієслова у функціях об'єкта дії та об'єкта стану, об'єднаних спільними семантико-синтаксичними ознаками субстанціальності, пасивності, фінальної спрямованості і формально-синтаксичною ознакою центральності: *Але вона тільки сумно головою хитала* (М.Коцюбинський), *Найбільше захоплювався Міллеоом* (Р.Іваничук). Сполучаючись зв'язком сильного керування з неперехідними дієсловами, орудний виступає в ролі лексико-комбінаторного варіанта знахідного відмінка.

Відмінком п'ятого рангу є давальний об'єкта (3,47%). Вторинна для давального функція об'єкта виникла внаслідок нейтралізації первинної для нього адресатної семантики і переміщення в позицію сильнокерованого знахідного відмінка. Давальному об'єкта дії притаманні семантико-синтаксичні ознаки субстанціальності, валентного зв'язку з предикатом дії, пасивності, динамічної фінальності: *Як же я маю віддячити вам?* (Л.Українка). Давальному об'єкта стану властиві семантико-синтаксичні ознаки субстанціальності, валентного зв'язку з предикатом стану, пасивності, фінальної спрямованості стану на об'єкт: *А побіленому дереву така небезпека не загрожує* (Фазенда). Відсутність сполучуваності обмеженого кола дієслів, що керують давальним об'єкта, із знахідним відмінком дозволяє визначати його як лексико-комбінаторний варіант знахідного - спеціалізованого в українській мові засобу вираження об'єктної синтаксеми.

На далекій периферії морфологічних варіантів об'єктної синтаксими функціонують прийменниково-відмінкові форми (знахідний, родовий та орудний з прийменниками), які здатні виступати в ролі основних, факультативних та лексико-комбінаторних варіантів відмінкових форм. За частотністю вживання вони займають шостий ранг (3,33%). За продуктивністю функціонування серед прийменниково-відмінкових форм перше місце посідає знахідний прийменниковий (75,7%), друге — родовий (15,02%), а третє — орудний відмінок (9,24%). Прийменниково-відмінкові ((юрми (функціонують як: 1) основні засоби вираження синтаксими об'єкта процесу та об'єкта якісної ознаки-відношення: *Не міг сердитися на нього* (О.Кобилянська), *Але Домініка не літця від них усіх* (О.Кобилянська); 2) факультативні еквіваленти знахідного об'єкта стану: *А про мамин клик і зовсім забув!* (І.Франко); 3) комбінаторні еквіваленти знахідного, родового та орудного відмінків, що обслуговують зони об'єкта дії та сіяну: *Гукне́м же в світ про наші болі!* (П.Тичина). *Автори не відкриваються від політичної економії* (А.С.Гальчинський). *Нестор спостерігав за грою* (Р.Іваничук).

Відмінком сьомого рангу виступає місцевий відмінок (1,42%). Цей морфологічний варіант об'єктної синтаксими посідає далеку периферію. Місцевий відмінок як специфічна прийменниково-відмінкова форма здатний виконувати роль лексико-комбінаторного варіанта об'єктної синтаксими, оскільки при обмеженому колі дієслів прийменники *в* (*у*), *на*, *при*, *по*, *о* (*об*) втратили семантичне навантаження, а флексії місцевого відмінка іменників (займенників) стали функціонально навантаженими: *Ви кохаетесь у поезії* (Ю.Мушкетик), *А як по ньому тужити!* (Л.Костенко), *На комарах він знається багато* (О.Довженко).

Зону найдальшої периферії функціонування об'єктної синтаксими посідає інфінітив, поодинокі вішалки вживання якого ми виявили у простих реченнях у формально-синтаксичній позиції додатка. Інфінітив у позиції додатка є засобом вираження ускладненої синтаксими об'єкта дії - потенційного суб'єкта дії: *Вчителів змушували агітувати за Бакая ← Вчителів змушували і Вони агітуватимуть за Бакая* (Товариш).

У **висновках** узагальнено результати дослідження:

1. Об'єктні синтаксими у семантично елементарному реченні передають значення реальної предметності і залежать від предиката, функціонуючи як необхідні компоненти речення.

2. Типовим формально-синтаксичним виявом, тобто основним формально-синтаксичним позиційним варіантом об'єктної синтаксими. є прямий додаток, який поєднується з перехідним дієсловом-присудком зв'язком сильного керування. Периферійним позиційним варіантом об'єктної синтаксими є підмет, який може бути перетворений у прямий додаток у насипних конструкціях.

3. В цей грі функціонування об'єктних синтаксем перебувають об'єкти при перехідних дієсловах в активних конструкціях. Периферійним є функціонування об'єктної синтаксими в пасивних конструкціях, а зоною далекої периферії — її функціонування при неперехідних дієсловах та в конструкціях з прийменниками.

4. Семантичні типи предикатів визначають такі семантичні варіанти об'єктних синтаксем, як об'єкт дії, об'єкт стану, об'єкт локативного предиката дії, об'єкт процесу та об'єкт якісної ознаки-відношення. Об'єктом першого рангу є синтаксема у функції об'єкта дії, другого — синтаксема у функції об'єкта стану, третій ранг належить об'єкту локативного предиката дії, четвертий — об'єкту процесу і п'ятий — об'єкту якісної ознаки-відношення. В семантично неелементарних реченнях функціонують ускладнені субстанціальні синтаксеми об'єкта дії - суб'єкта стану та об'єкта дії - потенційного суб'єкта дії.

5. Семантико-синтаксична категорія об'єктності має спеціалізовані морфологічні засоби вираження — відмінкові та прийменниково-відмінкові форми, які мають ієрархічну організацію. Основним засобом вираження об'єктної синтаксеми, навколо якого групуються інші, є знахідний відмінок. Близьку периферію посідають родовий і називний відмінки. На периферії перебувають орудний і давальний, а в зоні далекої периферії — місцевий відмінок та прийменниково-відмінкові форми. Відповідно відмінком першого рангу є знахідний відмінок. Відмінком другого рангу виступає родовий відмінок, третього — називний, четвертого — орудний, п'ятого — давальний відмінок. Шостий ранг належить прийменниково-відмінковим формам, а сьомий посідає місцевий відмінок. Зону найдалшої периферії функціонування об'єктної синтаксеми посідає інфінітив, поодинокі випадки вживання якого ми виявили у простих реченнях у формально-синтаксичній позиції додатка.

6. Об'єктна синтаксема має цілий ряд диференційних ознак, а саме:

1) об'єктна семантико-синтаксична функція в реченні; 2) як правило, правобічна валентна припредикатна позиція в активних конструкціях і лівобічна — в пасивних; 3) сполучуваність майже з усіма семантичними типами предикатів; 4) сполучуваність майже з усіма валентними класами предикатів (за винятком одновалентних); 5) пасивність; 6) широка семантична диференціація; 7) наявність центрального і периферійних семантичних варіантів; 8) наявність основного і периферійних морфологічних варіантів; 9) типова формально-синтаксична позиція додатка (насамперед -- прямого) в активних конструкціях, або підмета відповідної пасивної конструкції; 10) комунікативна позиція реми.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Бабій О.Ф. Засоби вираження функції об'єкта дії в сучасній українській літературній мові (на матеріалі офіційно-ділового стилю)// Записки з українського мовознавства. - Одеса: Астропринт. - Вип. 9. - 2000 - С. 130-136.

2. Бабій О.Ф. Засоби вираження функції суб'єкта дії в сучасній українській літературній мові (на матеріалі наукового стилю)// Записки з українського мовознавства. — Одеса: Астропринт. - Вип. 10. -2000.-С. 157-164.
3. Бабій О.Ф. Засоби вираження категорії суб'єкта стану в сучасній українській літературній мові (на матеріалі публіцистичного стилю)// Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць/ За ред. проф. Л.А.Лисиченко. - Харків: ХДПУ. - Вин. 7. -2001. - С. 83-87.
4. Бабій О.Ф. Засоби вираження синтаксеми у функції об'єкта стану в структурі простого речення (на матеріалі публіцистичного стилю)// Записки з українського мовознавства. - Одеса: Астропринт. - Вип. 11.-2001.-С. 59-67.
5. Бабій О.Ф. До специфіки вираження категорій суб'єкта та об'єкта в логіці та граматичних теоріях// Записки з загальної лінгвістики. - Одеса: Латстар. - Вин. 4. - 2002. - С. 29-39.

АНОТАЦІЯ

Ледней О.Ф. Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю

10.02.01 - українська мова. - Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова.- Одеса, 2003.

У дисертації проведено системне дослідження об'єктних синтаксем у семантично елементарному та неелементарному простих реченнях, (на власне-семантичному, семантико-синтаксичному та формально-синтаксичному рівнях). Визначено статус об'єктних синтаксем у структурі речення. В залежності від семантичних тинів керуючих предикатів виділено семантичні різновиди об'єктних синтаксем та розподілено їх за рангами. Досліджено семантичні процеси ускладнення об'єктних синтаксем. З'ясовано лексичне наповнення об'єктних синтаксем. Описано центральні та периферійні відмінкові та прийменниково-відмінкові засоби вираження семантико-синтаксичної категорії об'єкта, розподілено їх за рангами. Розглянуто позиційні варіанти об'єктних синтаксем.

Ключові слова: синтаксема, об'єкта синтаксема, предикат, семантико-синтаксична валентність, семантично елементарне просте речення, семантично неелементарне просте речення, член речення, іменник, відмінок, ранг.

АННОТАЦИЯ

Ледней Е.Ф. Объект ные синтаксемы в структуре простого предложения. - - Рукопись. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности

10.02.01 — украинский язык. — Одесский национальный университет им. И.И.Мечникова. - Одесса, 2003.

В диссертации проведено системное исследование объектных синтаксем в семантически элементарном и неэлементарном простом предложении. Исследование осуществляется в аспекте функциональной грамматика.

Теоретической основой работы являются отдельные вопросы анализа и классификации объектных синтаксисом (преимущественно определение их морфологических и семантических вариантов), представленные в работах зарубежных и отечественных исследователей. Отсутствие комплексного, всеохватывающего анализа функционирования объектных синтаксисом обусловило потребность в исследовании данной лингвистической проблемы. Объектом исследования является функционирование объектных синтаксисом на семантическом, семантико-синтаксическом и формально-синтаксическом уровнях структуры простого элементарного и простого неэлементарного предложений.

Объектные синтаксисы в семантически элементарном простом предложении передают значение реальной предметности и зависят от предиката, функционируя как необходимые компоненты предложения. Объектная позиция характеризуется широким диапазоном лексического наполнения: фактически все разряды имён существительных и местоимений. Основным позиционным вариантом объектной синтаксисы является прямое дополнение, которое соединяется с переходным глаголом-сказуемым связью сильного управления. Периферийным позиционным вариантом объектной синтаксисы является подлежащее, в которое может быть трансформировано прямое дополнение в пассивных конструкциях.

В центре функционирования объектных синтаксисом находятся объекты при переходных глаголах в активных конструкциях. Периферическим является функционирование объектной синтаксисы в пассивных конструкциях, а зоной далёкой периферии — при непереходных глаголах и в конструкциях с предлогами.

В зависимости от семантических типов предикатов выделены и охарактеризованы разновидности объектных синтаксисом: объект действия, объект состояния, объект локативного предиката действия, объект процесса и объект качественного признака-отношения. Семантические варианты объектных синтаксисом классифицированы по рангам с учётом таких дифференциальных семантико-синтаксических признаков:

1) пассивность объектов: 2) динамичность/статичность, валентность и переходность/непереходность предикатов, семантика которых определяет типы объектов:

3) диапазон лексического наполнения объектной позиции; 4) продуктивность функционирования и частота употребления того или иного варианта объектной синтаксисы. Объектом первого ранга является объект действия, второго — объект состояния, третьего — объект локативного предиката

действия, четвертого — объект процесса и пятого объект качественного признака-отношения. В семантически неэлементарных предложениях функционируют усложнённые синтаксисы объекта действия - субъекта состояния и объекта действия - потенциального субъекта действия.

В семантико-синтаксической категории объектности есть иерархически организованные специализированные морфологические средства выражения — падежные и предложно-падежные формы. Центральное место среди них занимает винительный падеж, родительный и именительный составляют близкую периферию, на периферии находятся творительный и дательный, в зоне далёкой периферии

— предложный падеж и предложно-падежные формы. Соответственно падежом первого ранга является винительный, второго — родительный, третьего — именительный, четвёртого — творительный, пятого — дательный падеж. Шестой ранг занимают предложно-падежные формы, а седьмой принадлежит предложному наряду. Самую дальнюю периферию функционирования объектной синтаксемы занимает инфинитив в формально-синтаксической позиции дополнения.

Системное исследование функционирования объектной синтаксемы на семантическом, семантико-синтаксическом и формально-синтаксическом уровнях структуры предложения показало, что объектная синтаксема обладает рядом дифференциальных признаков: 1) объектная семантико-синтаксическая функция в предложении; 2) правосторонняя валентная припредикатная позиция в предложении; 3) сочетаемость почти со всеми семантическими типами предикатов; 4) сочетаемость почти со всеми валентными классами предикатов (за исключением одновалентных); 5) пассивность; 6) широкая семантическая дифференциация; 7) наличие центрального и периферийных морфологических вариантов; 8) типичная формально-синтаксическая позиция дополнения (прежде всего — прямого) или подлежащего соответствующей пассивной конструкции; 9) коммуникативная позиция ремы.

Ключевые слова: синтаксема, объектная синтаксема, предикат, семантико-синтаксическая валентность, семантически элементарное простое предложение, семантически нетлемеарное простое предложение, член предложения, имя существительное, падеж, ранг.

SUMMARY

Lednei O.F. Objective syntaxemes in the structure of the simple sentence. - Manuscript.

Thesis for the Degree of the Candidate of Sciences in Philology. Speciality 10.02.01 - Ukrainian Language. — Odessa Il'ia Mechnikov National University. Odessa, 2003.

This thesis deals with the systemic investigation of the objective syntaxemes in the semantically elementary and non- elementary simple sentences (at the semantic, semantic-syntactical and formal-syntactical levels). The status of objective syntaxemes in the structure of the sentence is defined. The author singled out semantic varieties of objective syntaxemes and ranked them according to the semantic types of predicates. A research is made into the semantic processes of the complication of objective syntaxemes. Lexical meanings of the objective syntaxemes have been defined. Central and peripheral case and prepositional-case means of expressing semantic category of the object are described and ranked. Positional variants of the object syntaxemes are examined.

Key words: syntaxeme, objective syntaxeme, predicate, semantic-syntactical valency, semantically elementary simple sentence, semantically non-elementary simple sentence, member of the sentence, noun, case, rank.

**Підписано до друку 06.03.03. Формат 60х90/16.
Умови, друк. арк. 1,25. Тираж 100 прим. Зам № 1049-ГІ.**

***Віддруковано з готового оригінал-макету в АО ВАХВА
65009, Україна, м. Одеса, ул. Піонерська, 7, (0482) 777-43-50
(Свідоцтво серія ДК №145 від 11.08.2000)***